

УДК 783:271.2]:78.071.1(477)“19/20”

DOI: [https://doi.org/10.31318/2414-052x.1\(46\).2020.198518](https://doi.org/10.31318/2414-052x.1(46).2020.198518)

АНТОНЕНКО М. М.

Антоненко Маргарита Муратівна — аспірант кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, учитель мистецтва та художньої культури Мелітопольського ліцею № 9 (Мелітополь, Україна).

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0003-2438-5657>

ПРАВОСЛАВНА ДУХОВНА МУЗИКА У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ: ТРАДИЦІЇ І ТРАНСФОРМАЦІЇ

Розглянуто стилістичні особливості хорових творів митрополита Іонафана (Слецьких), І. Сахна, В. Файнера, Л. Дичко, В. Степурка, М. Шуха, написаних на канонічні тексти, які належать до літургійної, паралітургійної, позалітургійної православної духовної музики. Застосування культурологічного, історичного і порівняльного методів дослідження дало змогу виявити, що в духовних творах українських композиторів застосовані традиційні і поставангардні техніки. Розкрито значення їх творчості у відродженні духовної музики православної традиції наприкінці ХХ — на початку ХХІ століть. Наголошено на необхідності розрізняти твори композиторів у жанрах православної богослужбової музики, церковної (митрополит Іонафан, І. Сахно, В. Файнер) і світської (Л. Дичко, В. Степурка, М. Шух). Церковна літургійна музика — це переважно піснеспіви, які виконуються під час богослужіння і потребують, щоб автор дотримувався всіх канонічних вимог як поетичних, так і музично-стилістичних. Світські композитори пишуть переважно паралітургійну або позалітургійну музику, значно оновлену й жанрово трансформовану. Ці піснеспіви не обов'язкові у православному богослужінні, не підпорядковані канонам, а призначені для концертного виконання під час святкових служб (зокрема хоровий концерт). Серед жанрів паралітургійної музики в українській православної традиції поширена духовна пісня. Духовні пісні історично побутували на межі паралітургійної та позалітургійної музики, адже їх традиційно виконують під час святкових церковних служб — колядки, щедрівки, великодні тропарі, пісні про святих. До позалітургійної музики належать твори на релігійні тексти, вони поширені за межами церковного богослужіння і втілюють індивідуальні композиторські задуми, співзвучні з канонами й традиціями православної духовної музики, зокрема: твори на канонічні тексти з інструментальним супроводом, твори, у яких канонічний текст змінено або він не підпорядковується поетиці богослужбових текстів. Їх виконують під час концертів і фестивалів духовної музики тощо.

Ключові слова: духовна музика православної традиції, церковний композитор, світський композитор, літургійна, паралітургійна і позалітургійна музика.

© Антоненко М. М., 2020

Постановка проблеми. Церковна музика належить до найглибших і найдавніших здобутків національної культури. Протягом багатьох століть вона була своєрідним зразком для митців, продовжуючи своє яскраве буття й у творчості українських композиторів на межі ХХ–ХХІ століття. У роки незалежності України митці виявляють значне зацікавлення духовною музикою православної традиції, що зумовлює **актуальність** її дослідження в музикознавчому, культурологічному й теологічному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом автори дисертаційних досліджень часто вдаються до аналізу духовної музики українських композиторів кінця ХХ — початку ХХІ століття, зокрема творів архієпископа Іонафана (Олена Тищенко¹); Лесі Дичко (Ірина Коновалова², Оксана Письменна³); Віктора Степурка (Ярослава Бардашевська⁴, Олена Тищенко⁵, Аліна Ткаченко⁶); Володимира Файнера (Світлана Ангеловська⁷); Михайла Шука (Анна Каменєва⁸, Олена Тищенко⁹). Автори розглядають духовні твори цих митців у контексті розвитку музичного мистецтва постмодерну, здійснюють їх музично-теоретичний аналіз, виявляють жанрові і стильові особливості. Значно менше уваги приділяють аналізу духовної музики з погляду її естетичної та культуротворчої ролі, канонічності й «церковності», тобто щодо її належності до літургійного, паралітургійного, позалітургійного напрямів у православній духовній музиці.

Мета статті — виявити індивідуальні стилістичні ознаки хорових творів на канонічні тексти митрополита Іонафана (Єлецьких), Ігоря Сахна, Володимира Файнера, Лесі Дичко, Віктора Степурка, Михайла Шука, які характеризують їх творчість як таку, що належить до літургійного, паралітургійного, позалітургійного напрямів православної духовної музики.

¹ Тищенко О. В. Літургія в українській музиці кінця ХХ — початку ХХІ століть (до проблеми співвідношення обряду і жанру) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2011. 20 с.

² Коновалова І. Ю. Особистісно-стильові детермінанти хорової творчості Л. В. Дичко // *Культура України*. Серія: Мистецтвознавство / Харківська держ. акад. культури. Харків, 2014. Вип. 47. С. 220–230.

³ Письменна О. Б. Музична мова хорових творів Лесі Дичко : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 Музичне мистецтво / Львівська держ. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. Львів, 2004. 16 с.

⁴ Бардашевська Я. М. Образно-семантичні засади хорової творчості Віктора Степурка (на матеріалі хорів а саррелла) : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 Музичне мистецтво / Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника; Одеська нац. муз. акад. ім. А. В. Нежданової. Івано-Франківськ, 2017. 224 с.

⁵ Тищенко О. В. Літургія в українській музиці кінця ХХ — початку ХХІ століть (до проблеми співвідношення обряду і жанру) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2011. 20 с.

⁶ Ткаченко А. І. Українська сакральна монодія в сучасній композиторській творчості : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 03 Музичне мистецтво / Львівська нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. Львів, 2016. 250 с.

⁷ Ангеловська С. Д. Східний і західний вектори у формуванні композиторського стилю Володимира Файнера // *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство* / Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв; Одеська нац. муз. акад. ім. А. В. Нежданової. Київ : Міленіум, 2017. Вип II (9). С. 148–154.

⁸ Каменєва А. С. «Літургійні славослів'я Іоанна Златоуста на канонічні тексти» М. Шука: жанрово-стилістичний та виконавський аспекти // *Культура України*. Серія: Культурологія : зб. наук. пр. / Харківська держ. акад. культури. Харків, 2016. Вип. 54. С. 87–95.

⁹ Тищенко О. В. Літургія в українській музиці кінця ХХ — початку ХХІ століть (до проблеми співвідношення обряду і жанру) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 2011. 20 с.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи духовну музику сучасних українських композиторів, зазначимо, що вона являє собою складну, багатопланову, різноманітну за змістом, жанрами й формами сферу музичного мистецтва, пов'язану з релігійною тематикою. Її поділяють на церковну, суто богослужбову, написану на канонічні тексти з дотриманням усіх правил і вимог церковного статуту, і світську, яка є трансформацією канонічних жанрів шляхом авторського моделювання і відповідає романтичній естетиці.

Церковного і світського композитора характеризує Світлана Хватова: «Автор церковний прагне бути причетним до загальної соборної справи, “впровадження” своїх творів у поетику канонічних наспівів. Для нього відповідність канонічним правилам — головне прагнення, оскільки є чи не основним критерієм служіння. Вдивляючись, аналізуючи архетипові властивості канонічної структури, церковний автор спонукає до відкриття нових засобів виразності, які, не зруйнувавши, збагатять її. Автор світський — володар власної поетики — системи художньо-естетичних засобів. Цінність “світського” у композиторській творчості полягає в наявності індивідуального стилю»¹.

Об'єктом церковного композитора є літургійна музика. Вона переважно обмежена піснеспівами, які виконуються під час богослужіння, і потребує від автора дотримання усіх канонічних вимог як поетичних, так і музично-стилістичних. Світські композитори створюють здебільшого паралітургійну або позалітургійну музику, у якій відбувається значне оновлення й жанрова трансформація, посилюється авторська позиція тощо. До паралітургійної музики православної традиції зараховуємо піснеспіви, які не є обов'язковими у православному богослужінні, не підпорядковуються канонам, вони призначені для концертного виконання під час святкових служб (зокрема хоровий концерт). Серед жанрів паралітургійної музики в українській православної традиції вирізняється духовна пісня, її всебічно аналізують у наукових працях Ю. Медведика і О. Зосім. Духовні пісні історично побутували на межі паралітургійної та позалітургійної музики, адже їх традиційно виконують під час святкових церковних служб — колядки, щедрівки, великодні тропарі, пісні про святих. До позалітургійної музики належать твори на релігійні тексти, які побутують за межами церковного богослужіння. У них утілені індивідуальні композиторські задуми, співзвучні з канонами і традиціями православної духовної музики. Ідеться зокрема про такі твори: на канонічні тексти з інструментальним супроводом, твори, у яких канонічний текст змінено або не підпорядковано поетиці богослужбових текстів. Їх виконують під час різноманітних концертів і фестивалів духовної музики тощо.

Серед церковних композиторів, які працюють у жанрах православної духовної музики, привертає увагу постать митрополита **Іонафана Єлецьких** (нар. 1949). Його численні твори на канонічні тексти поширені в кліросній і концертно-хоровій практиці, виконують їх не лише церковні, а й світські хорові колективи. Митрополит Іонафан звертається переважно до канонічних давніх розспівів, підтримуючи цим відродження богослужбового співу. Він є автором таких масштабних хорових циклів, як «Чорнобильська літургія» та «Літургія миру».

У «Чорнобильській літургії» тексти Апостольського і Євангельського читань вимовляються сольо за мелодикою давніх розспівів, що властиво богослужбовій практиці Стародавньої Церкви. У структуру заупокійного богослужіння митрополит Іонафан додає «таємні» молитви канону Святої Євхаристії, які нині, всупереч традиції, священник читає у вівтарі. Тим самим композитор долучає віруючих до участі в таїнстві Євхаристії.

¹ Хватова С. И. Сочинения в условиях канона // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. Майкоп, 2012. С. 209.

Прагненням виявити духовно-музичне багатство стародавніх мелодій характеризується вся творчість митрополита Іонафана. Зміст «Літургії Миру» становлять обробки григоріанських церковних мелодій, які мають спільну модальну, ритмічну й орнаментальну основу з візантійською співочою культурою, вони були типологічною паралеллю знаменного розспіву. Стародавні мотиви в гармонізації митрополита Іонафана вражають внутрішньою свободою. Спокійні, стримані інтонації сповнюють душу світлом і вірою, налаштовуючи на загальну щирю молитву. Загалом Літургію написано у православної традиції, гармонійно поєднано її з українською національною специфікою: насичення музичної тканини народнопісними інтонаціями, наспівністю мелодичних ліній, використання типової хорової фактури, прийомів голосоведіння, певних тембральних ознак. «Гласова літургія» митрополита Іонафана містить ужиткові наспіви церковного осьмогласся, «Степенні антифони древніх розспівів», «З нами Бог» соловецького розспіву, «Нині сили небесні» валаамського наспіву, «Тебе одіюючого світом яко ризою» розспіву Києво-Печерської лаври, «Чертог Твій», «Плотію заснувши».

У сучасному храмовому служінні майже втрачена уставна (розспівна) форма молитви, тому для потреб сучасного богослужіння необхідно відродити, вивчити, систематизувати й адаптувати стародавні розспіви. У цьому контексті потрібно розглядати творчість **Ігоря Сахна** (нар. 1962), композитора, викладача, регента, візантолога, дослідника церковної музики. До його перших композиторських спроб належать створені 1988 року цикл піснеспівів вечірньої, утреньої та літургії для трьох чоловічих голосів, в основі яких — давнє грузинське церковне триголосся. Подальше захоплення стародавніми традиційними розспівами набуло відображення у піснеспівах на основі візантійського, знаменного, грузинського розспівів: збірки «Песнопения богослужбеного обихода древних распевов» (1998), «Песнопения обихода грузинской церкви» (1999), «Богослужбено-певческий обиход-минимум» (2004), «Псалмодия» (2005). На думку С. Хватової, літургійна музика І. Сахна, «поряд із творами О. Львова, С. Смоленського, П. Турчанінова, є зразком богослужбової православної музики»¹.

Одним із напрямів діяльності І. Сахна є розшифрування невменної нотації та запис п'ятилінійною стародавніх церковних рукописів, адаптація пісень різних православних традицій до церковнослов'янського тексту. Особливу увагу митець приділяє дослідженню традиції візантійської церковної музики. На його думку, вона «не тільки зберігається у вигляді музейного експонату, а й донині живе, продовжує розвиватися і як незамінний елемент цілого повноцінно функціонує на призначеній їй царині»².

Регентську діяльність І. Сахна можна вважати новаторською. Очолівши 1990 року хор храму «Трьох Святителів» (м. Харків), він вилучив зі співочої практики авторські твори, замінивши їх стародавнім співом. У храмі склалася традиція виконання піснеспівів трьох співочих напрямів Православної церкви: одноголосний «столповий» розспів, візантійський спів і грузинське церковне триголосся. Глибина й багатство стародавніх ужиткових розспівів захоплюють автора, для якого головним критерієм богослужбового співу є виконання молитви відповідно до світоглядно-релігійних канонів православ'я. Створений 1990 року під керівництвом І. Сахна ансамбль стародавнього співу «Стрітєння» здійснює активну концертну діяльність, поширюючи й популяризуючи давній спів.

¹ Хватова С. И. О современном церковном композиторском творчестве // Майкопская и адыгейская епархия : веб сайт. URL: <https://adygeya-orthodoxia.ru/publikaczii/zhizn-prihodov-v-licah/o-sovremennom-cerkovnom-kompozitorskom-tvorchestve.html> (дата обращения: 02.07.2019).

² Сахно І. Л. Візантійський богослужбений спів на сучасному етапі: співвідношення усної та письмової традицій : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 Музичне мистецтво / Харківський нац. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харків, 2013. С. 1.

Серед сучасних українських церковних композиторів вирізняється постать **Володимира Файнера** (нар. 1966). Він понад двадцять років присвятив вивченню старовинного хорového письма, написав майже 130 літургійних творів. За словами митця, у його творчості втілено «світовідчуття глибоко церковної людини, яка пройшла серйозний шлях практичного вивчення історії християнської духовної музики: візантійські, болгарські і давньоруські розспіви, середньовічне багатоголосся і європейські поліфонічні школи, від нідерландців до Баха...»¹.

Творче натхнення В. Файнера викликано застосуванням рухомо-контрапунктичних і фугованих форм, різних видів варіювання, насиченням поліфонічними прийомами богослужбових творів. Поліфонія строгого стилю, вважає автор, — «...це основна сфера моєї музично-дослідницької і творчої діяльності. Вивчення коріння греко-слов'янського мелосу і європейських шкіл XV–XVIII століть привело до усвідомлення можливості глибокого синтезу культур»².

Відтворення або ілюстроване втілення цього методу переконливо здійснені в опусах, які викликають значне зацікавлення в сучасних регентів. Яскравим прикладом є «Літургія в хорально-поліфонічному стилі» (2012). Автор висловлює побажання щодо виконавської інтерпретації літургії: «Задум моїх творів загалом передбачає рівний, спокійний, переважно споглядальний характер. У нотах не випадково не позначено нюансів, динамічних відтінків. Це не лінощі автора, це специфіка стилю. Як і в грі на органі, тут градації динаміки утворюються самим голосоведінням»³. Композитор наголошує на тому, що чоловічим голосам краще співати фальцетом, ніж форсувати звук, а хору потрібно досягти спокійного, суворого, прозорого звучання. Це звернення композитора до регентів і півчих налаштовує на правильну інтерпретацію його творів і відповідне відтворення авторської ідеї.

Композиції В. Файнера розраховані на професійний склад музично освічених виконавців, адже мелодичні лінії досить складні інтонаційно й ритмічно, часто трапляються перетини голосів, секвенції. Зокрема: «Благослови, душе моя», «Трисвяте» потребують вивчення кожного голосу окремо, а потім їх поєднання в умовах поліфонічної фактури. Аналізуючи творчість В. Файнера, С. Ангеловська зазначає: «...У циклі В. Файнера “Всенощна в поліфонічному стилі” виявлено орієнтацію як на традиції церковного співу західних поліфоністів Відродження, так і на стильові здобутки вітчизняних співочих традицій Бароко й Класицизму (канту й хорového концерту), народнопісенну кантилену. Фрагментарність виявлення музично-виражальних ознак сприяє безпомилковому визначенню напряму стильового вектору в той чи інший момент звучання, що дає змогу припустити значну роль еkleктизму в церковно-музичній творчості В. Файнера»⁴.

Композиції В. Файнера призначені як для богослужбового, так і для концертного виконання, що надає їм літургійної та паралітургійної функцій. Незважаючи на переважно негативне ставлення теоретиків богослужбового співу до форми фути в літургійних піснеспівах, твори В. Файнера широко популярні серед українських регентів. Це зумовлено передусім намаганням автора донести до слухача-парафіянина живе, щире почуття смиренного благоговіння і молитовне спрямування до Всевишнього.

¹ Владимир Файнер. Музыкальная мастерская : веб сайт. URL: <http://www.fainer.in.ua/> (дата обращения: 01.07.2019).

² Там само

³ Там само.

⁴ Ангеловська С. Д. Східний і західний вектори у формуванні композиторського стилю Володимира Файнера // Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство. Київ : Міленіум, 2017. Вип II (9). С. 148.

Окрім суто «церковних» композиторів, духовну музику православної традиції створюють митці «світські», які цілком індивідуально і своєрідно тлумачать образний зміст, жанр і форму загалом. Вони пишуть твори для різноманітних виконавських складів і досить часто відображають гуманістичне світобачення, християнську мораль композитора. Їхні духовні твори на канонічні тексти, і навіть літургійні опуси часто мають концертний характер, тому їх виконання під час богослужіння є лише епізодичним, бо ставлення до них духовенства досить суперечливе. Та завдяки демократичності церковної служби і реформі богослужбової мови (церковнослов'янську мову замінено українською літературною) Української православної церкви Київського патріархату й Української автокефальної православної церкви (нині об'єднана Православна церква в Україні), музика сучасних українських композиторів активно впроваджується в обряд. Нинішній стан української духовної музики певною мірою подібний до її стану на початку ХХ століття, коли утворення УАПЦ викликало бурхливий розвиток української духовної музики, впровадження в церковну службу літургійних і паралітургійних творів українською мовою М. Леонтовича, К. Стеценка, П. Демуцького, П. Козицького та ін.

Відродженню української традиції авторської духовної музики сприяла і творчість **Лесі Дичко** (нар. 1939), окремою віхою в якій є Перша, Друга й Урочиста Літургії, написані на канонічні тексти. Однак вони мають специфічні авторські жанрово-стилістичні ознаки, яскраве емоційне забарвлення, що характеризує їх як паралітургійні. Літургія № 1 для однорідного хору та сопрано соло створена 1989 року. Музична мова й фактура літургійних творів складна — індивідуалізація тематизму, сонорна техніка, складні акордові вертикалі й ладо-гармонічні утворення, атональні співзвуччя й кластери, елементи гетерофонії, паралелізми. Поряд із сучасною композиторською технікою, Л. Дичко звертається до українських народнопісенних традицій, надаючи Літургії яскравого національного колориту. Літургія № 2 для солістів та мішаного хору є зразком монументалізації жанру. Цей твір має 27 частин і звучить майже дві години. На думку І. Коновалової, «концептуальна художня ідея втілена засобами конфліктної драматургії за допомогою вокально-хорової темброво-фонічної колористики, переважає вільне авторське бачення релігійної образності, що позначилося на вільному трактуванні канонічного тексту та формотворенні»¹.

«Урочиста літургія» становить яскравий зразок авторського трактування стародавніх богослужбових мелодій. Поряд із середньовічними православними наспівами, проступають ознаки українського бароко, строгість класичних форм. Стилістичні особливості музики минулих епох поєднуються з яскравою, насиченою емоційними барвами авторською музичною мовою. Загалом наголосимо на специфічному концертному трактуванні жанру Літургії у творчості Л. Дичко, на вдалому поєднанні стилізації народнопісенних традицій, церковної мелодики і сучасної композиторської техніки.

Духовна музика є одним із провідних жанрів у творчості **Віктора Степурка** (нар. 1951). Його твори на канонічні тексти характеризуються експериментаторськими пошуками нових елементів власної оригінальної музичної мови, вони належать переважно до позалітургійного напрямку. В. Степурко є автором першої української православної меси — «Богородичні догмати XVII ст.» (2003) для солістів, мішаного хору, органа і симфонічного оркестру. Її написано на канонічні тексти мелодій з осьмогласного циклу Ірмологіонів. Аналізуючи «Богородичні догмати XVII ст.»

¹ Коновалова І. Ю. Особистісно-стильові детермінанти хорової творчості Л. В. Дичко // *Культура України*. Серія: Мистецтвознавство / Харківська держ. акад. культури. Харків, 2014. Вип. 47. С. 227.

А. Ткаченко зазначає: «Авторське трактування літургійного жанру зберігає основні смислові акценти тексту, а органічне використання інструментального супроводу надає твору яскравої колористики і звукописної повноти»¹. Цей твір є яскравим зразком асиміляції музичних традицій православ'я й католицизму, містить ознаки кантатно-ораторіального жанру.

В. Степурко написав три літургії — «Літургія сповідницька» (2004), «Літургія сповідальна» (2015), «Літургія Іоанна Златоустого» (2011). Найбільш наближеним до богослужбових норм і канонів є «Літургія Іоанна Златоустого». Автор дотримується передусім драматургічної цілісності православного богослужіння, на відміну від інших циклів і творів на канонічні тексти, він не використовує в літургії музичних інструментів. В. Степурко поєднує різні музично-стильові напрями, звертається до народнопісенного матеріалу, традицій солоспіву, давніх розспівів і, водночас, застосовує сучасні музично-стилістичні засоби. Літургія написана староукраїнською писемною мовою.

Я. Бардашевська, аналізуючи цей твір В. Степурка, зазначає: «Не звертаючись до конкретних зразків давніх розспівів, не вдаючись до стилізації, цитування чи відверто-однозначного наслідування знахідок будь-кого з визначних попередників та сучасників, композитор формує напрочуд самобутню семіосферу. Всі піснеспіви містять виключно авторський матеріал, майстерність показу якого зумовлена синтезом і розспівів, і фольклорних пісенних джерел, і аранжувань давніх наспівів у традиціях “нової школи”, і нових стилістичних тенденцій в руслі “нової сакральності”»².

У «Літургії сповідницькій» та «Літургії сповідальній» досить вільно, в індивідуальній стилістичній манері трактовано богослужбовий канон і його складові. Це, по суті, світська музика на духовну тематику, що належать до позалітургійного напрямку.

Серед творів В. Степурка виділимо ще два цикли, наближені до літургійного напрямку — «Київські фрески» на канонічні тексти із 14 частин і 10-частинний цикл акафістів та антифонів XVII століття «Похвала святим преподобним Антонію та Феодосію Печерським». Останній написаний на замовлення Української православної церкви.

Багатолітня плідна робота В. Степурка в жанрі біблійного псалму увінчалася створенням двох монументальних циклів — «Псалми Давидові» та «Монологи віків». Музична мова цих творів містить постмодерні композиційні засоби. Композитор майстерно впроваджує в духовну хорову музику *a cappella* різні сольні музичні інструменти. Це, з одного боку, суперечить традиціям української православної духовної музики, а з іншого, — канонічний текст насичується потужною енергетикою, сприймається більш емоційно. У духовній музиці В. Степурка на канонічні тексти унікально розкрито сакральну тематику, утілено авторські ідеї.

Значну частину творчості **Михайла Шуха** (1952–2018) становлять сакральні музичні жанри. Композитор написав багато творів на православні канонічні тексти. Найбільш масштабним є цикл «Літургічні славослів'я Іоанна Златоуста» для мішаного хору (2007).

«Літургічні славослів'я Іоанна Златоуста» містять 17 незмінних піснеспівів літургійного циклу православного богослужіння. Мелодичну основу хорових творів становлять традиційні церковні розспіви (грецький, знаменний). Утім, автор звертається

¹ Ткаченко А. І. Українська сакральна монодія в сучасній композиторській творчості : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 03 Музичне мистецтво. Львів, 2016. С. 10.

² Бардашевська Я. М. Образно-семантичні засади хорової творчості Віктора Степурка (на матеріалі хорів *a cappella*) : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 Музичне мистецтво. Івано-Франківськ, 2017. С. 129.

і до католицьких розспівів доби Середньовіччя, зокрема до григоріанського хоралу. Творам властива надмірна концертність, зорієнтованість на традиції українського церковного хорового багатоголосся (духовний хоровий концерт), сучасна постмодерна стилістика, відображена в мелодико-гармонічних зворотах, кластерах, подекуди — у невизначеному тональному плані, орнаментиці, синкопованих і пунктирних ритмах, інших ритмічних фігураціях, які не характерні для канонічних традицій православної духовної музики. А. Каменєва зазначає, що «Літургічні славослів'я Іоанна Златоуста» М. Шуха: «...Мають самобутню музичну мову, якій притаманні різні жанрово-стилістичні ознаки, що увиразнюють усталені в історичній практиці моделі традиційної церковної культури, зокрема, елементи знаменного розспіву як утілення православної церковної традиції <...> елементи партесного співу, які втілюють стилістику духовного концерту <...> елементи середньовічно-католицької традиції»¹. Дослідниця доходить висновку, що цикл є «світським твором високодуховного змісту, з урахуванням можливостей концертної форми сучасної комунікації»².

Зазвичай до духовних належать твори, написані на богослужбові, біблійні тексти, твори релігійного характеру, вони можуть бути як літургійні, так і паралітургійні та позалітургійні, але всі вони належать до різних напрямів духовної музики, перший з яких сягає корінням богослужбової, решта — світської концертної музики.

Висновки. Музика українського православ'я в соціокультурному просторі кінця ХХ — початку ХХІ століття зазнає відродження і значного оновлення. Її пишуть композитори церковні (митрополит Іонафан, І. Сахно, В. Файнер) і світські (Л. Дичко, В. Степурко, М. Шух). Творчість церковних композиторів належить переважно до літургійного напрямку, вона пов'язана з багатовіковими традиціями богослужбової практики, відповідає канонічним вимогам як у поетичному, так і в музично-стилістичному плані. Світські композитори вдаються до індивідуального втілення, жанрової трансформації, до поєднання канонічних засад православної музики з національним фольклором, сучасною музичною мовою, їхні твори належать до паралітургійного і позалітургійного напрямів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ангеловська С. Д. Східний і західний вектори у формуванні композиторського стилю Володимира Файнера // Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство / Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв; Одеська нац. муз. акад. ім. А. В. Нежданової. Київ : Міленіум, 2017. Вип II (9). С. 148–154.
2. Бардашевська Я. М. Образно-семантичні засади хорової творчості Віктора Степурка (на матеріалі хорів а саррелла) : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 Музичне мистецтво / Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника; Одеська нац. муз. акад. ім. А. В. Нежданової. Івано-Франківськ, 2017. 224 с.
3. Владимир Файнер. Музыкальная мастерская : веб-сайт. URL: <http://www.fainer.in.ua/> (дата обращения: 01.07.2019).
4. Каменєва А. С. «Літургічні славослів'я Іоанна Златоуста на канонічні тексти» М. Шуха: жанрово-стилістичний та виконавський аспекти // Культура України. Серія: Культурологія : зб. наук. пр. / Харківська держ. акад. культури. Харків, 2016. Вип. 54. С. 87–95.

¹ Каменєва А. С. «Літургічні славослів'я Іоанна Златоуста на канонічні тексти» М. Шуха: жанрово-стилістичний та виконавський аспекти // Культура України. Серія: Культурологія. Харків, 2016. Вип. 54. С. 93.

² Там само. С. 94.

5. Коновалова І. Ю. Особистісно-стильові детермінанти хорової творчості Л. В. Дичко // *Культура України. Серія: Мистецтвознавство / Харківська держ. акад. культури. Харків, 2014. Вип. 47. С. 220–230.*

6. Письменна О. Б. Музична мова хорових творів Лесі Дичко : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 Музичне мистецтво / Львівська держ. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. Львів, 2004. 16 с.

7. Сахно І. Л. Візантійський богослужбний спів на сучасному етапі : співвідношення усної та письмової традицій : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 Музичне мистецтво / Харківський нац. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. Харків, 2013. 14 с.

8. Тищенко О. В. Літургія в українській музиці кінця ХХ — початку ХХІ століть (до проблеми співвідношення обряду і жанру) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 Музичне мистецтво / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2011. 20 с.

9. Ткаченко А. І. Українська сакральна монодія в сучасній композиторській творчості : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 03 Музичне мистецтво / Львівська нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. Львів, 2016. 250 с.

10. Хватова С. И. Сочинения в условиях канона // *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. Майкоп, 2012. С. 208–214.*

11. Хватова С. И. О современном церковном композиторском творчестве // *Майкопская и адыгейская епархия : веб сайт. URL: <https://adygeya-orthodoxia.ru/publikaczii/zhizn-prihodov-v-licah/o-sovremennom-cerkovnom-kompozitorskom-tvorchestve.html> (дата обращения: 02.07.2019).*

REFERENCES

1. Angelovska, S. D. (2017). The eastern and western vectors in the formation of the composer's style of Vladimir Fainer [Skhidnyi i zachidnyi vektory u formuvanni kompozytorskoho styliu Volodymyra Fainera]. *International journal: Culturology. Philology. Musicology [Mizhnarodnyi visnyk: Kulturolohiia. Filolohiia. Muzykoznavstvo]*. Issue 2 (9). Kyiv: Milenium, pp. 148–154 [in Ukrainian].

2. Bardashevskaya, Ya. M. (2017). *Figurative and Semantic Principles of Victor Stepurko's Choral Creative Activity (on the Material of the a Cappella Choir) [Obrazno-semantychni zasady khorovoi tvorchosti Viktora Stepurka (na materialy khoriv a cappella)]*. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music. Ivano-Frankivsk, 224 p. [in Ukrainian].

3. *Vladimir Fainer Music Workshop. [Vladimir Fayner. Muzykal'naja masterskaya]*. (2014). Website. Available at: <http://www.fainer.in.ua>. (accessed: 21.01.2019) [in Ukrainian].

4. Kameneva, A. S. (2016). Liturgical praises of John Chrysostom on the canonical texts by M. Shukh: genre-stylistic and executive aspects [«Liturhichni slavoslivia Ioanna Zlatousta na kanonichni teksty» M. Shukha: zhanrovo-stylistychnyi ta vykonavskyi aspekty]. *Culture of Ukraine [Kultura Ukrainy]*. Series: Culturology. Kharkiv State Academy of Culture. Issue 54. Kharkiv, pp. 87–95 [in Ukrainian].

5. Konovalova, I. Yu. (2014). Personal-style determinants of choral works L. V. Dychko [Osobystisno-stylovi determinanty khorovoi tvorchosti L. V. Dychko]. *Culture of Ukraine [Kultura Ukrainy]*. Series: Art Criticism. Kharkiv State Academy of Culture. Issue 47. Kharkiv, pp. 220–230 [in Ukrainian].

6. Pysmenna, O. B. (2004). *Musical language of choral works by Lesia Dichko [Muzychna mova khorovykh tvoriv Lesi Dychko]*. The dissertation author's abstract for gaining the degree of the Candidate of Art Criticism by specialty 17.00.03 Music Art. Lviv State Musical Academy named after Mykola Lysenko. Lviv, 16 p. [in Ukrainian].

7. Sakhno, I. L. (2013). *Byzantine divine service singing at the present stage: the ratio of oral and written traditions [Vizantiiskyi bohoshluzhebnyi spiv na suchasnomu etapi: spivvidnoshennia usnoi ta pysmovoї tradytsii]*. The dissertation author's abstract for gaining the degree of the Candidate

of Art Criticism by specialty 17.00.03 Music Art. Kharkiv National Kotlyarevsky University of Arts. Kharkiv, 14 p. [in Ukrainian].

8. Tishchenko, O. V. (2011). *Liturgy in Ukrainian music of the end of the 20 — beginning of the 21 centuries (to the problem of the relationship of ritual and genre) [Liturgiia v ukrainskii muzytsi kintsia XX — pochatku XXI stolit (do problemy spivvidnoshennia obriadu i zhanru)]*. The dissertation author's abstract for gaining the degree of the Candidate of Art Criticism by specialty 17.00.03 Music Art. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].

9. Tkachenko, A. I. (2016). *Ukrainian sacred monody in modern composer's creativity [Ukrainska sakralna monodiia v suchasni kompozytorskii tvorchosti]*. Manuscript of Dissertation work for gaining the degree of the Candidate of Art Criticism by specialty 17.00.03 Music Art. Lviv State Musical Academy named after Mykola Lysenko. Lviv, 250 p. [in Ukrainian].

10. Khvatova, S. I. (2012). Compositions according to the rules of the canon [Sochineniya v usloviyakh kanona]. *Bulletin of Adyge State University [Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta]*. Series 2: Philology and Art History. Maykop, pp. 208–214 [in Russian].

11. Khvatova, S. I. About modern church creativity of composers [O sovremennom tserkovnom kompozitorskom tvorchestve]. *Maikop and Adygea Diocese [Maykopskaya i adygeyskaya yeparkhiya]*. Website. Available at: <https://adygeya-orthodoxia.ru/publikaczii/zhizn-prihodov-v-licah/o-sovremennom-cerkovnom-kompozitorskom-tvorchestve.htm> (accessed: 21.01.2019).

Антоненко М. М. Православная духовная музыка в творчестве современных украинских композиторов: традиции и трансформации. Рассмотрены стилистические особенности хоровых сочинений митрополита Ионафана (Елецких), И. Сахно, В. Файнера, Л. Дычко, В. Степурко, М. Шуха, написанных на канонические тексты, относящиеся к литургической, паралитургической, внелитургической православной духовной музыке. Применение культурологического, исторического и сравнительного методов исследования позволило выявить, что в духовных произведениях украинских композиторов применены традиционные и поставангардные техники. Раскрыто значение их творчества в возрождении духовной музыки православной традиции в конце XX — начале XXI веков. Отмечена необходимость различать произведения композиторов в жанрах православной богослужебной музыки, церковной (митрополит Ионафан, И. Сахно, В. Файнер) и светской (Л. Дычко, В. Степурко, М. Шух). Церковная литургическая музыка — это преимущественно песнопения, которые исполняются во время богослужения и требуют, чтобы композитор придерживался всех канонических требований — поэтических и музыкально-стилистических. Светские композиторы пишут преимущественно паралитургическую или внелитургическую музыку, значительно обновлённую и жанрово трансформированную. Эти песнопения не обязательны в православном богослужении, они не подчинены канонам, а предназначены для концертного исполнения во время праздничных служб (в частности, хоровой концерт). Среди жанров паралитургической музыки в украинской православной традиции распространена духовная песня. Духовные песни исторически бытовали на грани паралитургической и внелитургической музыки, ведь их традиционно исполняют во время праздничных церковных служб — колядки, пасхальные тропари, песни о святых. Внелитургическую музыку составляют произведения на религиозные тексты. Они распространены за пределами церковного богослужения, в них воплощены индивидуальные композиторские замыслы, созвучные канонам и традициям православной духовной музыки. Это произведения на канонические тексты с инструментальным сопровождением, произведения, в которых канонический текст изменён либо не подчиняется поэтике богослужебных текстов. Их исполняют во время концертов и фестивалей духовной музыки и др.

Ключевые слова: духовная музыка православной традиции, церковный композитор, светский композитор, литургическая, паралитургическая и внелитургическая музыка.

ANTONENKO MARGARITA

Antonenko, Margarita — Postgraduate Researcher at the Department of Theory and Methodology of Music Education and Choreography at the Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Lecturer of Art and Artistic Culture at the Melitopol Lyceum № 9 (Melitopol, Ukraine).

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2438-5657>

DOI: [https://doi.org/10.31318/2414-052x.1\(46\).2020.198518](https://doi.org/10.31318/2414-052x.1(46).2020.198518)

ORTHODOX SACRED MUSIC IN THE WORKS OF MODERN UKRAINIAN COMPOSERS: TRADITIONS AND TRANSFORMATIONS

The relevance and scientific novelty of the research. The review of Ukrainian music of the independence period shows the considerable interest of the national composers in the spiritual music of the orthodox tradition. This field of art is historically very important for the national tradition, which determines the relevance of its research in the fields of musicology, culture and theology. Within the framework of the study, a distinction is made between “church” and “secular” composers who work in the genres of orthodox liturgical music.

Methodology of research consists in the application of cultural, historical and comparative methods, which allowed us to analyze the peculiarities of the work of Ukrainian composers in the context of using traditional and avant-garde techniques in sacred music, to consider the significance of their work in the light of the revival of the sacred music of the orthodox tradition in the late 20th — early 21st centuries.

Findings and conclusions. The development of Ukrainian orthodoxy music in the sociocultural space of the late 20th — early 21st centuries is taking place in the context of its revival and significant renewal. Composers are divided into those who are priests (Metropolitan Ionafan, I. Sakhno, V. Fainer, etc.) and those who are secular representatives of the music community (L. Dychko, V. Stepurko, M. Shukh and many others). The work of church composers relates mainly to the liturgy. They strive to create compositions taking into account the centuries-old traditions of liturgical practice adhering to canonical requirements both in poetic and musical-stylistic terms. The creative search for secular composers leads to individualization of creative incarnations, genre transformation and combination of the canonical foundations of orthodox music with national folklore and modern musical language and belongs to the paraliturgical and extra-liturgical directions.

The significance of the research. The analysis of choral works on the canonical texts of Metropolitan Ionafan, I. Sakhno, V. Fainer, L. Dychko, V. Stepurko, M. Shukh reveals individual stylistic features that characterize their creativity in terms of their belonging to the liturgical, paraliturgical and extra-liturgical directions of orthodox spiritual music.

Keywords: sacred music of orthodox tradition, church composer, secular composer, liturgical, paraliturgical and extra-liturgical music.